

R ø m ø.

Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse.

Af Thade Petersen.

I. Indledning.

Vesterhavsoerne har paa Grund af deres mægtige og farlige Naboskab, Vesterhavet, faaet en rig, skønt for største Delen sørgelig Historie. Denne har i Forbindelse med de ejendommelige Samfundsforhold, der let udvikler sig paa saa afsides Egne, tidlig henedet Forfatteres Opmærksomhed paa dem, saa at det nu er en forholdsvis rig Literatur, der giver Oplysninger om deres Sagn, Historie og nuværende Forhold. Kun den af dem, der i det følgende skal være Tale om, Rømø, er i den Henseende bleven saa stedmoderligt behandlet, at man næsten forgæves søger trykte Meddelelser om den. Grunden dertil maa hovedsagelig søges i, at Rømø er den eneste af de slesvigske Vesterhavsoer, der har dansk Befolkning. Forfattere som Heimreich, C. P. Hansen, G. Weigelt, Valdemar Bennike o. a., der skriver om Nordfriserne eller Vesterhavsfriiserne og deres Land, kommer af

den Grund slet ikke, eller kun flygtigt, til at berøre Rømø som ikke beboet af Frisere, mens de Oplysninger, der gives i Værker, der omfatter hele Hertugdømmet, saasom Dankwerth: „Neue Landesbeschreibung“, Trap: „Hertugdømmet Slesvig“, Jessen: „Mellem Østersø og Vesterhav“, H. V. Clausen: „Sønderjylland“ o. l. naturligvis er af meget almindelig Natur. Den eneste lidt udførligere Beskrivelse af Rømø, jeg har fundet, er en Afhandling: „Nachrichten von Röm“, skreven under Mærket —e— i det af Carstens og Falck udgivne „Staatsbürgerliches Magazin“ IV. Bind, 1824.

Arbejdet med at samle Oplysninger om Øens tidligere Forhold har derfor maattet udføres paa saa godt som bar Bund. Da min Tid imidlertid ikke har tilladt mig at foretage en grundig Undersøgelse af de skrevne Kilder, der findes spredt paa forskellige Steder, kan nærværende lille Skildring ikke gøre Krav paa at være udtømmende. Alligevel haaber jeg, at de Oplysninger vedrørende Fortiden, jeg i Ny og Næ har været i Stand til at samle, i Forbindelse med mit Kendskab til Øens nuværende Forhold maa have sat mig i Stand til at give et ikke helt værdiløst Bidrag til en Skildring af den lille Stump Land i Havet og det Liv, der leves paa den.

Mit Kendskab til Øen, som den er nu, er saa indgaaende, som det kun kan være til den Egn, hvor man har henlevet sin Barndom og første Ungdom. Hvad jeg kan meddele om dens Fortid, har jeg foruden i de ovennævnte trykte Kilder og i spredte Bemærkninger i andre Skrifter hovedsagelig fundet i Dokumenter og

Optegnelser, der dels opbevares paa selve Øen, dels findes i Provinsarkivet i Viborg. Især har en Samling Breve, Dagbogsoptegnelser, Afskrifter af Dokumenter o. l., hvis Opbevarelse skyldes Kaptejn P. J. Manø i Juvre, død 1805, og en lignende, efterladt af Kaptejn P. J. Michelsen i Toftum, ligeledes død i Begyndelsen af sidste Hundredaar, været mig til stor Nytte. Hvad jeg vedrørende Ting, der ligger forud for Mands Minde, har efter Fortælling af nulevende Folk derovre, er rent forsvindende. Mindets Traad, der vist aldrig har været synderlig stærk der, hvor Befolkningen førte et saa omflakkende Liv, synes at være fuldstændig brusten, maaske under de haarde Kampe for Brødet i første Halvdel af sidste Hundredaar.

II. Beliggenhed, Størrelse og Folkemængde.

Rømø ligger mellem Sild og Manø, omtrent 8 Kilometer fra denne og 6 Kilometer fra hin i en Afstand fra Fastlandet, der paa det smalleste Sted (mellem Havneby og Ballum) er omtrent $5\frac{1}{2}$ og paa det bredeste (mellem Kongsmark og Ballum Enge) omtrent 9 Kilometer. Øens største Længde er omtrent 14 Kilometer, Bredden 2—4 Kilometer. Fladeindholdet er næppe $\frac{3}{4}$ Kvadratmil (rigelig 41 Kvadratkilometer). I 1801 beboedes Rømø af 1534 Mennesker, 1840 var Folkemængden sunket ned til 1346. 1860 var den 1336, 1885 1050, 1890 987, 1895 925 og 1900 965. Der er altsaa i det 19. Hundredaar en uafbrudt Nedgang i Folketallet. Den lille Opgang fra 1895—1900, der skyldes det i 1898 anlagte Badested, tør endnu

ikke anses for varig. Sandsynligheden taler for, at Nedgangen er begyndt noget før 1800, men noget bestemt ved jeg ikke om det.

Husene paa Øen er samlede under 17 Bynavne, men flere af disse Smaabyer danner ikke hver for sig en afsluttet Samling af Beboelser, men gaar ud i et. I en Række begyndt Nord fra kaldes Byerne Juvre, Toftum, Bolilmark, Nørre Tvismark eller Padborg, Sønder Tvismark, Kongsmark, Tagholm, Kromos, Kirkeby, Nørhede, Østerhede, Vesterhede, Mølby, Vraa, Dunby, Sønderby og Havneby.

III. Navnet.

Flere Steder, saaledes ogsaa paa den danske Generalstabs Kort og i Trap kaldes Øen Rømø. Jeg kender intet, der kan anføres til Støtte for Rigtigheden af denne Betegnelse. Øens stedbrugelige Navn er Røm, og dette nedstammer, saa vidt jeg kan skønne, i lige Linje fra dens ældste i Dokumenter opbevarede Navne. Saa vidt jeg ved, nævnes den første Gang i en pavelig Bulle af 10. November 1226, hvori Pave Honorius III. stadfæster Knudsbrødrene i Odense en Del Besiddelser, de blandt andre Steder ogsaa havde paa Vesterhavsoerne Sild og Rømø. Den sidstnævnte kaldes her Rimo¹⁾. I Kong Valdemars Jordebog opføres den i Ølisten som Rymø, og i „Oldemoder“ kaldes den i et Par Notitser, der antages at stamme fra 1291, rimø²⁾.

1) Hamsfort: Chronologi o. a. Steder.

2) Dr. O. Nielsen: Oldemoder. 1869 Side 71.

I Kirkelisten sammesteds¹⁾, der må være skreven mellem 1330 og 1348, hedder den rym ø, i Nic. Bakæs Testamente fra 1350²⁾ Rymøe. I et Dokument fra 1348 vedrørende en Pantsættelse til Hans Limbeck kaldes den Riim Land³⁾ og i et Kongebrev af 1462⁴⁾ Rymøhe. I Dokumenter og Optegnelser fra Midten af det 17. Hundredår og senere bruges over alt Navnet Rømø, der efter det her anførte ubetinget maa anses for at være det rigtigste.

Hvad Navnet betyder, tør jeg ikke udtale mig nærmere om. En Formodning om, at en langstrakt Banke i Havet, en Rem, hvorpaa Øen er dannet, skal have givet denne sit Navn, skal jeg lade staa ved sit Værd. Helt urimelig er den næppe. I ethvert Tilfælde kan den, som vi senere skal se, finde Støtte i den Maade, hvorpaa Øen sandsynligvis er dannet.

IV. Naturen, som den nu er.

Næppe noget Steds paa det slesvigske Fastland frembyder Naturen saa stor Afveksling inden for saa lille et Omraade som paa Rømø. Her har man kun faa Minutters Gang fra de sværeste Marskenge til en vidtstrakt, gold Sandørken. Saavel denne som hine er fuldstændig jævne og under almindelige Forhold saa faste som et Gulv, men mange Steder gaar man umid-

¹⁾ Dr. O. Nielsen: Oldemoder. Side 108—113.

²⁾ Necrologia Ripensis.

³⁾ Kinch: Ribe Bys Historie. 1869, Side 197.

⁴⁾ Kinch: Ribe Bys Historie. 1869, Side 366.

delbart fra dem over i et Klitlandskab med blødt rundede Toppe og skarpkammede, halvmaaneformede Rimme¹⁾. I Vest bruser det aabne Vesterhavs næsten aldrig hvilende Brænding og Dønning mod den sandede Strand, i Øst risler Tidevandets grumsede Smaabølger lydlost eller ensformigt susende over de lerede Vadder op mod det lave, andelklædte Engbryn, mens en hvirvlende Strom i Nord og Syd skærer skarpt om Øens Hjørner, naar Tidevandet to Gange daglig gaar ud og ind ad Juvre- og Listerdyb og fylder eller tommer det flade Indhav mellem Øen og Fastlandet.

Og næppe gives der ret mange Egne, hvor Stemmningen kan skifte saa stærkt som her: fra den store, fredfyldte, uforstyrrelige Stilhed, saaledes som den kun kendes en Sommeraften paa vidtstrakte Enge ved Havet, til det vildeste Oprør i en Efteraarstorm, der river Taget af Husene, driver de skiddent fraadende Bølger op over Enge og Agre og pisker dem til hushøjt sprøjtede Skum mod Toftvolde og Havediger.

Det Helhedsindtryk, den fremmede i Reglen faar af Rømos Natur, er dog uendelig trist. Dette hidrerer ikke alene fra, at Klitterne dækker saa stort et Areal, at de — paa et enkelt Sted nær — smalle Strimler Eng- og Agerland, der ligger helt uden for deres Raaderum, forsvinder for dens Blik, der ikke har lært dem at kende i deres bedste Øjeblikke, men først og fremmest fra det for dette Klitlandskab særegne Præg. Sandflugten, der i sin Tid dannede det, har øjensynlig

¹⁾ Klitter, der ved Vandringer har mistet deres oprindelige Form.

fulgt sine vildeste Luner uden at møde nogen nævneværdig Hindring. Hvad Stormen dyngede sammen den ene Dag, hvirvlede den den næste Dag rundt i Luften igen. Klitter, der oprindeligt dannedes ude i Vest, nær ved Havet, vandrede saaledes tværs over Øen og bredte sig under deres Vandring til begge Sider over saa stort et Strøg, som de nogenlunde kunde overkomme. En Del Klitter, der dannedes samtidig eller senere, blev dog paa deres oprindelige Plads og ligger der endnu, til Dels som sammenhængende Rækker.

Den Gang, alt dette foregik, er det visselig gaaet vildt nok til, men nu er der ikke Spor tilbage af Vildskab eller Storhed over dette Klitlandskab. Det er alt for udtværet. Kun faa af Klitterne udmærker sig ved deres Højde, og endnu færre af dem er saa løse, at de kan blive farlige. De ligger nu som Rækker fladtrykte, lyng- eller endog sparsomt græsklædte Sanddynger, sammensunkne, duknakkede Tværdrivere, der irriterende trygt og dvask ligger og ruger over den Ødelæggelse, de har skabt i deres længst hendirte Vildskabs Dage. Og ud over de store Sletter imellem dem ligger Vandreklitterne og deres sørgelige Efterladenskaber, de kreds- eller halvmaaneformede Rimme, og ser ud som større og mindre Bølger, der gaar meningsløst paa Kryds og Tværs af hinanden og er størknede i det Øjeblik, de skulde brydes og blive til Brænding. Kun her og der brydes dette Landskabs sørgelige Præg af en bølgende Kornmark i en opdyrket Klitdal, hvor Ploven og Spaden i henved hundrede Aar har hjulpet hinanden med at udslette

Vandreklittens Spor og vinde et lille Stykke af det ødelagte tilbage.

Det er hovedsagelig det indre af Øen, der saaledes ligger under Klitternes Herredømme. Ved Ydersiderne og Enderne findes der større og mindre Strøg, hvor Sandflugten enten slet ikke er naaet hen, eller hvor Naturen, til Dels ved Menneskers Hjælp, bag efter har bødet saa godt paa Skaden, at der næsten ikke er Spor af den tilbage.

Langs den østre Side af Klitterne strækker sig en smal Strimmel Agermark, gennemgaaende af let Beskaffenhed og med Sandunderlag. Dette er det eneste bebyggede Strøg paa Øen. Paa det findes alle Byer og Huse trukne ud over saa godt som hele Øens Længde.

Ved Agermarkens Grænse mod Øst begynder Marskengene og strækker sig lige ned til Havet. De findes langs hele Østkysten i et Bælte, der ved den nordlige Tredjedel af Øen har en Bredde af 600—1500 Meter, ved den øvrige Del derimod kun danner en smal Strimmel, der dog enkelte Steder udvider sig til en Bredde af 2—300 Meter. Saavel Eng- som Agerbæltet er flere Steder gennembrudt af Strøg, hvor Vandreklitterne uhindrede er gaaet tværs over hele Øen, indtil de er naaet ud til Østkysten, og Havet her har standset dem eller taget det af dem i sit Skød igen, der gik ud over Bredden.

Ikke alene disse Enge ligger saa lavt, at enhver Stormflod sætter dem helt eller delvis under Vand, men en stor Del af Agrene er ligeledes udsatte for Oversvømmelse af de store Efteraars- og Vinterstormfloder.

Gaar man fra Toftum eller Juvre mod Vest gennem Klitterne og kommer ad en af de dybe Hulveje, som i Fællesskabets Tid er slidt af den daglige Kvægdrift, ud gennem den yderste Række, aabner der sig pludselig Udsigt over Enge af endnu større Udstrækning end de oven omtalte Marskenge. Det er den saakaldte „Strand“. Den danner et Bælte, ligesom Marskengene, langs hele Øens Vestside, og er ligeledes bredest i Nord, hvor de to Strøg rækker hinanden Haand uden om Klitterne og Agrene i det indre og gaar jævnt over i hinanden.

„Stranden“ er af en anden Beskaffenhed og, som det senere skal ses, ligeledes af en anden Oprindelse, end Marskengene. Mens de sidstnævnte bestaar af et paa sine Steder 10 Meter dybt Lag fed Klæg, findes der paa „Stranden“ kun et omtrent fodtykt Lag Grønsvær paa Sandunderlag. Stranden er lige som Engene jævn med ubetydelig Sænkning ind mod Klitterne. Dog findes der her i Modsætning til Engene et Utal af større og mindre flakke Vandsteder, saakaldte „Dæld-er“. Hvor de større blandt disse naar en Dybde af 1—2 Alen, kaldes de „Laaer“¹⁾. Græsset her ude er skarpt og haardt og langt fra saa godt som paa Marskengene. Det benyttes næsten udelukkende til Græsning af Ungkvæg og Faar og kun for en lille Del til Højbjergning.

Ud for Toftum og Juvre afsluttes „Stranden“ i

¹⁾ En „Laa“ har vistnok oprindeligt altid haft Udløb til Havet. Hos mange af dem, der findes paa „Stranden“, er dette dog nu tilstoppet.

Vest af en bred, men lav med Græs og Marehalm bevokset Sandbanke, som i Tidens Løb er dannet ved næsten umærkelige Sandflugter. Ud for de sydligere Byer hæver Banken sig til en Klitrække af jævn Højde. Den vokser endnu stadig, om end saa langsomt, at Marehalmen de fleste Steder uden menneskelig Hjælp kan holde Sandet i Ave. Kun ud for de sydligste Byer paa Sønderland maatte man for rigelig 30 Aar siden gribe kraftigt ind og i en lang Aarrække arbejde ihærdigt for ved Statshjælp at standse en allerede godt begyndt Ødelæggelse af „Stranden“. Sandet fik her ikke Lov til at danne Klitter efter eget Tykke, men maatte hobe sig op i en snorlige høj og bred Sandvold, saaledes som Menneskene vilde have det. Stranden er lige som Engene saa lavtliggende, at den kan oversvømmes af enhver Stormflod, men har dog i den omtalte Sandbanke og Klitrække et ret betydeligt Værn, saa at det kun er de større Stormfloder, der sætter den under Vand.

Klitten og Banken derude danner den yderste Grænse mod Vest for det egentlige Rømø Land. Alligevel kommer man ikke herfra umiddelbart ud paa Havets uomstridte Omraade. Fra Bankens Fod eller „Grønningen“ strækker en 1200—3600 Meter bred Forstrand sig som en jævn Sandflade ud til Havet. Den er højest ude i Havstokken og sænker sig næsten umærkeligt ind mod Grønningen, mest dog i Midten, hvor den ikke er højere over daglig Vandstand, end at den ved enhver frisk vestlig Vind oversvømmes af Vand, der strømmer ind ad en Del „Laaer“ og

„Slund“¹⁾ i den højere Havstok. Naar „Sanden“, som denne Flade kaldes, er tør, er den fast og god at gå på, men efter Regn eller Oversvømmelse er den saa blød, at Foden synker i for hvert Skridt, man tager. Vandrigen hen over den er da ret besværlig.

„Sanden“ er ikke alene Røms største Naturejendommelighed for ikke at sige Naturskønhed, men den er, saa vidt jeg ved, uden Sidestykke her til Lands. Saa bred en Forstrand findes hverken paa nogen af de andre Vesterhavsøer eller paa Jyllands Vestkyst. Her har man en Ørken saa gennemført øde og med saa dyb en Gravstilhed som intet andet Steds indenfor vore Landemærker. Under en Vandring hen over den spejder man forgæves efter en eneste Græsspire — kun inde ved Grønningen ser man her og der spredt staaende Kveller — og man farer forbavset op af sine Drømme, naar man hører et enkelt Fugleskrik. Derimod gaar man en smuk Sommerdag, især naar „Sanden“ er lidt fugtig, ikke let derud uden at faa en Luftspejling at se af den skønneste og mest fortryllende Art.

Usynlige Vanddampe strømmer fra den fugtigvarme Sandflades Millioner af Porer op i den hede Luft. De brændende Solstraaler brydes i dem saaledes, at „Sanden“ paa lidt Afstand ser ud som et Hav. Det er glat som et Spejl. Det glinser saa blødt, som var det af smeltet Sølv. I det fjerne, især naar man ser

¹⁾ Mens „Dæld'erne“ er skarpt afgrænsede Vandsteder er et „Slund“ en næsten umærkelig Sænkning i Terrænet.

ind imod Land, bølger det paa en egen sagte glidende Vis. Og Bølgerne bævrer og flimrer saa fint og let som Luften og Lyset og den usynlige Em, de er dannede af. Alt, hvad der kommer indenfor dette Havs Omraade, fortryller det. Den faste Materie gør det let som Skum. Det udvisker alle faste Former og driver Gæk med ens tilvante Forestillinger om fjern og nær, stor og lille. De mørke, tunge Klitter hinsides dette synes at have revet sig løs fra deres brede Rod og svømme som store, lette, næsten gennemsigtige Skumklatter paa det blanke, bævrende Spejl.

Her ude paa „Sanden“ har Flyvesandet endnu frit Spil. Naar Bølgeslaget under Paalandsvind skyller en Del Sand op paa Strandbredden, tørres det hurtigt og bliver saa et Legetøj for Vinden. De tungeste Korn bliver liggende i Nærheden af Havstokken og bidrager til at højne den, de letteste jager som i Snefog hen over „Sanden“ og standser først ved Grønningen eller bag de nydannede Klitters Marehalmsbuske.

I en Skildring af Øens Natur har ogsaa det Hav, der omgiver den, Krav paa et Par Ord. Det er allerede sagt, at i Vest slaar Bølgerne fra det aabne Hav lige ind mod Stranden, der her er sandet og lav. Alligevel holder den sig udmærket. Netop fordi den er saa lav og løs, frembyder den intet Angrebepunkt for Bølgeslaget. Dette kan i det højeste flytte lidt Sand. Der er ingen Brinker at undergrave, ingen Klitter at skylle bort.

Langs Kysten løber ogsaa her de bekendte tre Revler, hvor Brændingen efter en Paalandsstorm bry-

des med en tordenlignende Larm, der sommetider kan høres milevidt borte, f. Eks. helt inde ved Løgumkloster.

I Sammenligning hermed er Havet i Øst tamt og ubetydeligt, men som Led af Romøs Natur og paa Grund af den mere indgribende Betydning, det har for Livet paa Øen, kræver det alligevel her større Opmærksomhed. Man skulde næppe tro, at det er en Del af d e t Hav, der vældigt, friskt og frit bruser der vester ude, saa forskelligt er det her fra der. Kommer man ned til det ved Ebbetid, ser man ikke andet end en stor, kedelig graa, leret Vaddeflade, bag hvilken Fastlandets Byer og faa Banker viser sig i utydelige Omrids. Kun ude i „Lejdybet“, omtrent midtvejs mellem Øen og Fastlandet, er der lidt Vand, og saa i utallige Render og Smaapytter rundt om paa Vadderne. I dem finder Maager, Hejrer, Strandløbere og andre Vadefugle rigelig Føde, og ude ved Randen af Dybet holder Hundredtusender af Graagæs til, hvis bløde, gurglende Skrig i stille Aftener fylder Luften med en Musik, der smelter vidunderlig harmonisk sammen med den dybe, sagte Susen, som Flodbølgen frembringer, idet den skyller hen over Vadderne og forvandler dem til virkeligt Hav.

To Gange i Døgnet gaar denne Forvandling for sig. Som en rivende Strøm presser Flodbølgen ude fra det store Hav sig ind igennem Listerdyb og Juvre-dyb, breder sig derpaa til alle Sider og fylder i Løbet af omtrent 5 Timer „Østerhavet“ lige op til Engbrynet. Under Farten hen over Vadderne optager dens Vande saa meget af disses Slik i sig, at de, inden

de naar op til Kysten, især ved sydlig Vind, nærmest ligner den skiddengraa Vælling, der findes i Vandpytter paa lerede Veje. Man skulde ikke tro, at disse grumsede Bølger for kun et Par Timer siden var kommen brusende ind fra det friske, klare Hav der ude i Vest.

Til dagligdags gaar dette ret jævnt og stille for sig, ikke en Gang altid ledsaget af en svag Susen. Er det imidlertid Storm, slaar Bølgerne haardt imod Engbredden, og hvor denne danner en stejl Skrænt, der somme Steder er indtil en Meter høj, sprøjter de ved saadanne Lejligheder højt i Vejret, indtil Floden er stegen saa højt, at Oversvømmelsen begynder og forvandler baade Enge og Agre til et fraadende Hav. „Østerhavet“ giver og tager, som vi nedenfor skal se, de frugtbare Enge, alt efter som Forholdene ligger.

V. Rømøs Dannelse og senere Omskiftelser.

Professor Forchhammer, der har undersøgt Jordbunden paa Rømø og samlet en Del Oplysninger om Vadderne uden om den, hævder i sin Afhandling „Über dauernde Niveauveränderungen und Spuren von Überflutungen an der Westküste des Herzogthums Schleswig“ 1837, at Rømø (og Mano) ikke danner Stykker af den gamle Kystlinje, der fra Skallingen fortsættes gennem Fano, Sild og Amrum ned til Vestkysten af Ejdersted, men er en nyere Dannelse, der er opstaaet paa en Banke i Havet, mens de andre Oer sandsynligvis er løsrevne Stykker af ældre, sammenhængende Land. Paa Forhaand synes denne Antagelse sandsynlig

allerede af den Grund, at en Linje trukken fra Sydvesthjørnet af Fanø ned til Nordvesthjørnet af Sild gaar langt uden om Rømø, saa at f. Eks. 6 Meter Dybdegrænsen, der ved Sild ligger tæt inde ved Kysten, ved Rømø maa søges 10—12 Kilometer til Søs, skønt den fra Sild gaar i næsten lige Linje op mod Skallingen, kun 2—3 Kilometer uden om Fanø. Saa vidt jeg kan skønne, vilde en grundig Undersøgelse af Jordlagene paa Rømø ogsaa falde saa stærkt ud til Fordel for Professor Forchhammers Antagelse, at der næppe vilde kunne næres Tvivl om Rigtigheden af denne.

Efter hvad Gaardejer A. M. List i Tagholm har meddelt mig, findes der ude i Klitterne omtrent midt paa Øen en Grusrimme løbende i syd-nordlig Retning gennem en stor Del af denne. Maaske har man her den vestlige Havstok paa den oprindelige Sandbanke fra en Tid, da denne hævede sig op over dagligt Højvande omtrent som Koresand (mellem Rømø og Fanø) nu. Paa og bag ved denne Sandbanke skulde Rømø saa være dannet i Tidens Løb. Efterspore og paavise, naar og hvorledes denne Dannelselse er gaaet for sig, kan jeg ikke. Dertil savner jeg baade tilstrækkeligt Materiale og mere indgaaende Kendskab til de Forhold, der her kan have været medvirkende. Endnu skal dog nævnes, at den Omstændighed, at der i Modsætning til f. Eks. Sild og Før ikke findes en eneste Kæmpehøj paa Rømø, synes at tyde paa, at den sidstnævnte ikke var til, eller i ethvert Tilfælde ikke beboet, før efter den Tid, da Oldtidsfolket satte sig disse Minder paa Nabøerne.

Professor Forchhammers Antagelse, at det nuværende Rømø ikke skylder de Kræfter, der har dannet Hovedmassen af vort Land, sit Ophav, men er et forholdsvis ungt Barn af det nuværende Hav, synes efter det oven fremførte at være meget rimelig.

For Resten synes han af den Omstændighed, at der mellem Fastlandet og Øen saavel som paa Banker Vest for denne findes Rester af Skove i Havbunden, at ville uddrage den Slutning, at det Land, der dannedes paa den omtalte Banke, ikke var nogen Ø, men stod i Forbindelse med det faste Land og først senere er skilt fra det ved Sænkning og Bortskylning. Umulig er denne Slutning vel ikke. Dog finder jeg det mere sandsynligt, at disse forhistoriske Skove er vokset paa det oprindelige, i og efter Istiden uafhængig af det nuværende Hav dannede Land, og at dette saa ved den store Sænkning, der maa være sket, fuldstændig er sunket i Havet og bleven skyllet bort, saa at der ikke blev andet tilbage end den Banke, hvorpaa senere det nuværende Rømø dannedes som noget fuldstændig nyt. Paa den Maade bliver det sandsynligere, at Dannelsen kan være foregaaet saa sent, at Øen først blev beboet efter den Tid, da Oldtidens Gravhøje opkastedes andre Steder i Landet.

For Fuldstændigheds Skyld skal dog her kun bemærkes, at naar Kartografen Johannes Meyer lader Sænkningen være foregaaet saa sent, at han paa sine „historiske“ Kort endnu omkring ved Aar 1300 kunde faa Rømø til at ligge midt inde i et stort, tæt bebygget Herred, saa er det uden nogen som helst Hjemmel. Meyers Kort over det omtrent 8 Kvadratmil store

„Roemdharde“ med 9 Kirkesogne og 38 Byer er et Fantasiprodukt. Med Hensyn til det skal jeg nøjes med at henvise til Skoleinspektør P. Lauridsens Afhandling: „Kartografen Johannes Meyer“ i Historisk Tidsskrift, 6. Række, 1. Bind, 1887—88.

Forøvrigt skal jeg lade Professor Forchhammers Gisning med Hensyn til Romøs Tilblivelse staa ved sit Værd og i det følgende gaa over til at omtale Nydannelser og Omdannelser, der paaviselig er foregaaet, efter at Øens Grundvold var lagt og det første færdigdannede Stykke af den hævede sig op over Havets Overflade. Til Dels tilhører disse en saa sen Tid, at vi ikke behøver at nøjes med Gisninger om den Maade, hvorpaa de er foregaaet, men kender den fra overlevede Beretninger, til Dels fortsættes de endog lige op til vore Dage og er ikke afsluttede endnu.

Først lidt udførligere om Klitterne i det indre og de Sandflugter, der har dannet dem.

Ret mange tydelige Linjer findes der ikke i Klitterne paa Romø, en Omstændighed, der yderligere vanskeliggør Bedømmelsen af deres Alder og Tilblivelsesmaade. Paa visse Strøg kan der dog skelnes mellem to eller flere nogenlunde skarpt adskilte Rækker. Ud for Toftum og Juvre findes saaledes tre Rækker, der med temmelig Sikkerhed kan siges at maatte være dannet i tre efter hinanden følgende Sandflugtperioder.

Den østligste af disse tre Rækker, de saakaldte „Dyssebjerge“ og „Gadeslagsbjerge“ er uden Tvivl den ældste af dem. Ikke alene Beliggenheden, men ogsaa Klitternes Form og deres Mos- og Græsbeklædning tyder paa det.

Skønt de danner en fortløbende Række, er jeg dog tilbøjelig til at tro, at den sydlige Del, „Dyssebjergene“, stammer fra en ældre Sandflugtperiode, end „Gadeslagsbjergene“. Begge maa de imidlertid være dannet til en Tid, da Sandet havde fri Fart ind over hele Terrænet i Vest og først her fandt lidt Læ, som det taarnede sig op bag ved. Ved Dannelsen af „Gadeslagsbjergene“ har Mennesker hurtig grebet ind for at skaffe Sandet forøget Læ og derved anwise det en bestemt Plads. Ved en Gennemskæring af dem finder man nemlig helt oppe i Kammen af Rækken en af Græstørv bygget Vold, der gaar langs igennem denne. Denne Vold er sandsynligvis bleven forhøjet, alt efter som Sandflugten fyldte til paa begge Sider af den. Da Sandflugten omsider hørte op, er „Gadeslagsbjergene“ hurtig bleven bevoksede, sandsynligvis ogsaa ved menneskelig Hjælp. De har nemlig beholdt deres oprindelige, afrundede Form og viser ikke mindste Spor af paabegyndte Vandringer.

En saadan menneskelig Medvirken ved Dannelsen af „Dyssebjergene“ kan ikke paavises. De synes da ogsaa at være vandret et lille Stykke Øst paa fra deres oprindelige Plads, er imidlertid hurtigt bleven standse og saa godt bevoksede, at Vinden for al Fremtid har mistet sin Magt over dem.

En stor Del saa vel af „Dyssebjergene“ som „Gadeslagsbjergene“ er nu forsvundne. Fra umindelige Tider er der nemlig aarlig bleven kørt 3—400 Læs Sand hjem for at strøes paa Gulvene, og somme Tider er der bleven brugt store Masser af dem til Forbedring af bløde Klægveje og lignende.

Langt yngre, løsere og mere uregelmæssig end den ovenomtalte Række er de saakaldte „Kowbjerge“ (i Toftum) og „Rembjerge“ (i Juvre), der danner den anden Række længere ude. Det er en vældig Vandreklit, der i østsydøstlig Retning er gaaet hen over den Vest for liggende „Dal“. Den er kun standset her, fordi det Vand, den selv stemmede op foran sig i den saakaldte „Kow“ og „Røw'dal“ (Rævedal), som til Dels endnu i Mands Minde lignede en Indsø, hindrede dens stærkt fremskudte Midtparti, „Kowbjergene“, i at komme videre.

Hvor „Kowbjergene“ oprindeligt havde ligget, efterlod de en Del Smaarimme, bag ved hvilke Sandet i en senere Sandflugtperiode fandt Læ, saa at der dannedes en tredje Række, de saakaldte „Yderbjerge“. De dækker et bredere Bælte end nogen af de to andre Rækker og er øjensynlig vandret stærkt, mens de endnu var „levende“. De er sandsynligvis standsede af en lignende Grund som „Kowbjergene“. De hindrede nemlig Vandets Afløb mod Vest, og den Dal, „Kowbjergene“ var vandret hen over, saa vel som hele den Syd for liggende Slette forvandlede derved til en lille Sø, som hindrede „Yderbjergene“ i at følge efter disse. „Yderbjergenes“ yderste Række har øjensynlig ikke deltaget i Vandringen. Sandsynligvis har den Sandflugt, der dannede den, været saa svag, at Vegetationen har kunnet holde Skridt med den. Denne Række er derfor hurtig bleven bevokset og har beholdt sin oprindelige Form.

„Yderbjergene“ danner den vestlige Afslutning af det egentlige færdige Klitlandskab. Den Side 205

udførligere omtalte nyere Klitdannelse uden for Stranden er, som der paavist, ikke færdig endnu.

Det er kun ud for Toftum og Juvre, Klitterne opviser saa stor Regelmæssighed, at man alene af deres Form og Beliggenhed kan slutte sig til, i hvilken Rækkefølge de er opstaaet. Længere mod Syd paa Øen er Uregelmæssigheden saa stor, at Slutninger af den Art vilde blive alt for usikre. Her har Sandflugten aabenbart haft langt større Magt og raset vildere end paa Nordenden. Navnlig synes Vandreklitterne her tidlig at have været forfærdelig ødelæggende. Allerede ved Bolilmark finder vi dem helt nede ved den nuværende Landevej. Ved Nørre Tvismark er de vandret tværs over hele Øen, indtil de er havnede ved Havet i Øst. Sandsynligvis har de endog forsøgt at trænge frem paa Vadderne, og der er her kommen til at staa en følgerig Kamp mellem Sandet og Strømmen, som dog først skal omtales nærmere i en anden Sammenhæng. Noget lignende har været Tilfældet ved Sønder Tvismark, Kongsmark og flere Steder paa Sønderlandet. Her har Sandet næsten begravet alt. Kun ganske faa Stykker Agerland er undgaaet Ødelæggelsen, sandsynligvis fordi de den Gang har ligget som Kær. Flere Steder er endog Marskenge bleven begravede, saaledes som det ses ved Havneby, og der kan efter alt at domme næppe være Tvivl om, at Husene mange Steder i den Grad har lidt Overlast af Sandet, at de efter en lang, fortvivlet Kamp mod dette omsider er bleven nedbrudte for at genopbygges oven paa Klitterne. Haverne og Toftene ved saadanne Huse er dybe Huller i Sandet, sandsynligvis smaa Klitdale, der ved

menneskelig Hjælp er udvidet lidt og uddybet saa meget, at den begravede Madjord blev befriet for Sandlaget og kunde tages i Brug igen.

Hvornaar Sandflugterne har raset og fremkaldt den forfærdelige Odelæggelse, er jeg ikke i Stand til at oplyse. De ældre Kilder, jeg kender, er saa faamælte paa dette Punkt, at det ikke efter dem er muligt at danne sig nogen klar Forestilling om, hvor stor den Odelæggelse, de omtaler, har været, og hvor meget der allerede var ødelagt af Sandflugter, der har fundet Sted for dem, som de hentyder til. Kun for Juvres Vedkommende er jeg saa heldig at have en udførlig Skildring af en Sandflugt, der maa være begyndt i den sidste Halvdel af det 17. Hundrebaar. Den er ganske vist ikke skreven af en, der selv havde oplevet Sandflugten, men dog af en Mand, der var i Stand til at faa saa sikre Oplysninger om denne, at der næppe kan næres Tvivl om Rigtigheden af hans Fremstilling. Den findes blandt Kaptejn P. J. Manoes efterladte Papirer og stammer efter hele Sammenhængen at domme sikkert fra ham. En Bemærkning om, at han i 1787 har „efterskrevet“ den, kunde vel give Anledning til at tro, at man kun havde med en af ham forfærdiget Afskrift at gøre. Ordet „efterskrevet“ skal her dog snarere betyde „nedskrevet efter mundtlige Fortællinger“ end „afskrevet“. Skildringen har rigtignok allerede før været trykt, nemlig i Slutningen af de før nævnte „Nachrichten von Röm“ i Statsbürgerliches Magazin, 1824, men da den her er gengivet i tysk Oversættelse, og der ikke alene er udeladt adskilligt, men desuden findes flere meningsforstyrrende Oversætter-

og Trykfejl i den, har den i flere Henseender interessante Skildring vel Krav paa her at gengives fuldstændig efter Forfatterens Opskrift, der med lempelig Ændring af Tegnsætning og Retskrivning lyder:

Relation

angaaende Jywere By paa Nørland Rømøe.

Sidst udi forrige og først af indeværende Seculo haver denne By været meget slet og i ringe Stand, endskiont den i gamle Dage forhen havde gode og deylige Enge Norden og Vester fra sig, som nu kaldes Bollerten¹⁾. Saa er nu denne slette Tilstand Tiid efter anden opkommen af Flyvesand, dels af Stranden og overskyllede de deylige Enge, ja tilsidst igiennem Biergene og gjorde dem løse og bedækkede dem med bare Flyvesand, som alt mere og mere tog Overhaand og Tiid efter anden drev over Marken saavel som til Byen i dens Tofter, Gaarde og omkring paa deres Huse 1, 2 a 3 Alen højt, saaledes, at paa den Stavn, den Tiid beboet af Mikkell Hansen, nu beboes af Peder Pedersen²⁾, og paa dette Sted, som da var beboet af Las Bodesen, nu beboes af Peder Manøe³⁾ saavel som de tvende nordligste Huse og hele Byen saa at sige, naar de først benævnte kom hjem med den Smule Hø af deres Østerenge, som endnu var fri for Sand, især om det blæste noget af Nordvest, da maatte de først øse Flyvesandet fra deres Døre og Ladehuller, førend de kunde faa Høet ind. Og Kaal kunde de ingen Steder plante for Sand. Saa-

1) „Sanden“ Nordvest for Juvre.

2) Den sydligste Gaard i Byen, nu Hans Nielsens.

3) Nu Søren Christensens.

vel Frugt- som alle andre Træer blev øde, og det saa rigtig ud til Byens Undergang.

Det Halve af Byen, nu Riiberhuus Tienere, laa til et Capitel, hvortil de den Tiid var vornede, og søgte der om Lindring i Skatter, ja om Hielp. De blev og derfor af deres Huusbonde frigiven for Hoveri nemlig for Spinden og alt sligt. Her laa nu disse arme vore Forfædre som staaet under Sandet. Da skal Sønderland Rømøe have staaet i god Stand med faste Bierge gode Enge og alt. Derefter er Sønderland Rømøe i Aaret 1682 overdraget til Kongen fra en Greve Schack, og disse Capitelstienere fra deres Herskab overdraget til Kongen, hver paa sine Conditioner, dog at betale en solidums Skat, nemlig af en Capitelsgaard 36 Rd. aarlig og af en Sønderlands Gaard 18 Rd. og samme at levere til Riiber Amtsstue udi 2 Terminer aarlig med de Sønderlands.

Her sad de nu i den Tiid paa Sønderlandet som i Flor og Velstand og aldrig indfandt sig at hielpe disse af Sand belagde Capitelstienere til nogen Lindring. Men som de gamle Forfædre i Jywere var arbejdsomme og stræbsomme Folk og nu vare komne til at ligge under Kongens naadige Regiering, fattede disse Mod og besluttede da med hverandre at bruge alle Kræfter og Midler til at dæmpe paa denne forfærdelige Flyvesand, som og lykkedes dem, efter at de i mange Aar havde arbejdet derpaa, dels de, som for længe siden er bortdøde og nogle faa, som endnu lever og har været med ved Arbejdet. Men mange kan sanse¹⁾ det endnu, thi Anno 1740 var Sandet dæmpet.

¹⁾ huske.

Hvad Ramedier de brugte er disse: først temmede de Sandet ud fra deres Huuse i større Bierge eller Høye tilsammen og hentede Tang og Klæg fra Søen at bedække det med. Længere fra Byen satte de Diger af Tang, købte Træ, nyt og gammelt, brugte Tørsvær, Børnene søgte Havriis ved Stranden at lægge derpaa, hvorved Sandet blev henviist som i Volde uden for Byen. Derpaa blev der kiørt Tang, Klæg og hvad de kunde faa til at dæmpe med. Disse Sandbierge blev og paa mange Steder besat med Helme¹⁾, som de fik fra de andre Byers Bierge. Saaledes lykkedes det, at disse Volde er nu paa nogenledes Maade begroet, men dog maa de mange Steder endnu hvert Aar hjelpe.

Da denne Sandflugt var nogenledes dæmpet, hvorved Beboerne vare armlig udmattede, men alligevel betalte de alle Tider deres forommeldte paalagde Skat uden den mindste Hielp eller Lindring fra Sønderlandet. Derefter fattede de atter som nyt Mod. Hvad Sand, de før havde dæmpet og bragt tilsammen i Høye paa deres Agre, denne Sand søgte de nu ved alle Leyligheder Tiid efter anden at kiøre bort igien, enten ud i Gadekiærene eller idet mindste uden for deres Tofter og Gaarde, hvor de igien dæmpede samme. Saaledes er der siden 1740 udarbejdet til Jywre nogle Tonder Udsæd, som den Tiid laa rent under Sandet. Dette Arbeyde er mest forrettet af Fruentimmerne. Og af denne Elendighed er endnu saadan Skræk i Beboerne, at saa hurtig der mærkes sandige Steder at

¹⁾ Marchalm.

løsne sig, da straks er de med hverandre at dæmpe det, endskiønt de er to Slags Tienere, nemlig Capitelstienere til Riiberhuus Amt for det halve af Byen, det andet halve sorterer under Haderslev Amt.

Ved denne Fruentimmernes Stræbsomhed saavel som ved lykkelig Sofart af Mandfolkene er Byen Tiid efter anden forbedret sig. De fleste holder Tienestepiger, og Konerne er selv deres Anfører. Næst Guds Bestyrelse og deres egen Fliid er Sandet nogenledes rolig, saa at Byens Eyendom ser grøn ud. Men af den megen skarpe Havsand er Jorden saa skarp, at ved mindste tørre Sommer svies Græsset og Kornet straks bort.

At dette saaledes forhen er tilgaaet haver sande og troværdige Forældre og disse igien berettet de yngre, og Rudera af Arbejdet kan endnu ses daglig.

Aarsagen hvorfor dette er efterskrevet er denne, da Sønderland Rømøe ser nu ud, at dem paa sine Steder kan overkomme Sandflugt fra deres udæmpede Bierge, saavel som hvad de paa den østre Side ved Havnen haver mistet af Søen, man skulde ikke formode af dem, at de vilde indfinde sig og sige, at Capitelstienernes Vilkaar er nu bedre som deres, derfor kunde ydes mere Skat. Men skulde de falde paa sligt, da kand af foregaaende ses, hvorledes de i Capitelstienernes Sandflugtstiid haver hiulpet dem, uden hvad en Svoger eller god Ven haver hiulpet den anden i sin Nød.

Efterskrevet Aar 1787 af

P. J. Manøe.

Den her omtalte Sandflugt er efter al Sandsynlighed den, der har dannet „Gadelagsbjergene“ og deres Fortsættelse mod Nord. At „Relationen“ er affattet i det af den selv angivne Øjemed, kunde være egnet til paa Forhaand at vække Tvivl med Hensyn til dens Paalidelighed og navnlig fremkalde den Formodning, at Skildringen af den i hin Tid herskende Nød og Elendighed var overdrevet. En Frygt i den Retning er dog, saa vidt jeg kan skønne, aldeles ugrundet. En enkelt Ytring er maaske kommen til at se ud som en Overdrivelse, idet den almindeliggør Ting, der sikkert kun har hørt til Sjældenhederne. Saaledes er det vel muligt, at man nu og da i Storm har maattet skovle Sandet bort fra Døre og uden for Ladeluger for at faa Høet ind. Den mundtlige Overlevering fortæller ogsaa, fuldtud troværdigt, at Folkene i en af de to nordligste Gaarde mangen Vinter- og Efteraarsmorgen maatte ud af den mod Syd vendende Indgangsdør for at skovle Sandet fra Stalldøren, der vendte mod Vest, inden det var muligt at faa Gødningen fort ud ad denne. Imidlertid er det næppe troligt, at slig Skovling i Almindelighed har været saa nødvendig i Højbjergningstiden, som det efter „Relationen“ kunde se ud til. Men trods denne enkelte Overdrivelse er der som sagt ingen Grund til ikke i øvrigt at fæste Lid til Manøes Fremstilling. Hvem der kender de stedlige Forhold, er ikke let tilbøjelig til at søge Overdrivelser i Skildringen af den Nød, der herskede i en Tid, da de Klitter, der nu ligger tæt op til Gaardene, kom drivende ind over Marker og Enge i Vest, ødelæggende overalt, hvor de

kom frem, indtil de ved utrolige aarelange Anstrængelser blev tvungne til at lejre sig, hvor de nu ligger.

Foruden den her gengivne Beretning kender jeg endnu kun et Par ældre Notitser, der omtaler Sandflugten i denne Tid. I en Indberetning om Kaldets Indtægter (sandsynligvis en af Ole Worms Præstebereetninger) skriver Præsten paa Rømø, Jens Engelbretsen, 1649, at „Sanden og Biergene forderffuer landet“¹⁾ og rigelig 40 Aar senere, 1690, skriver den daværende Præst, Søren Christensen Aagaard, at „baade Land og Søe aarlig formindsker och forderfuer Sønderlands Enge.“²⁾ Den „gode Stand med faste Bierge“, som Sønderlandet ifølge P. J. Manøes „Relation“ den Gang befandt sig i, synes efter dette ikke at have været ubetinget. Dog tør det vistnok antages, at Sandflugten den Gang ikke har været saa ødelæggende paa Sønderlandet som i Juvre. Den egentlige Ødelæggelse af Sønderlandet stammer sikkert fra en meget tidligere Tid, og Følgerne af den kan maaske nok antages at have været glemte, den Gang Sandflugten i Juvre begyndte i det 17. Hundredeaar.

Sporene af det i „Relationen“ omtalte Arbejde for at dæmpe Sandflugten i Juvre ses endnu som før omtalt tydeligt i „Gadeslagsbjergene“. Ligeledes findes der mange Steder tydelige Vidnesbyrd om den Umage, man har gjort sig for at vinde lidt af det tabte tilbage igen. Ved den nordligste Gaard i Juvre saavel som flere Steder i Kongsmark og paa Sønderlandet

1) Ribe Bisparkiv i Provinsarkivet i Viborg.

2) Sammesteds.

findes uhyre, sammentæmmede og kunstigt dæmpede Volde, hvis store Sandmasser tydeligt nok i sin Tid har dækket nogle smaa Agre i deres umiddelbare Nærhed. Det bedste Resultat har Arbejdet i den Retning dog haft, hvor man rolig lod Sandet beholde, hvad det havde erobret, for at kaste sig over, hvad det havde levnet. Det har man nemlig gjort i Juvre, Toftum og Bolilmark, hvor man i Løbet af det 19. Hundrebaar har afvandet og opdyrket de store Sletter mellem Klitrækkerne: „Røwdal“ i Juvre, og „Kow“, „Dal“ og de saakaldte Fenner i Toftum og andre Strækninger. Her er der virkelig genvundet saa meget og saa godt Land, at det er Umagen værd.

Om Sandflugten i Juvre sidst i det 17. og først i det 18. Hundrebaar end er den sidste Ødelæggelse i stor Stil, vi ved noget nærmere om, har den dog ingenlunde været helt uden Efterfølgere. P. J. Manøe antyder allerede i sin „Relation“, at der 1787 visse Steder paa Sønderlandet var Udsigt til en ny Sandflugt. Den kom og varede et godt Stykke ind i det 19. Hundrebaar. Det er sikkert den, der har dannet en Del om paa de endnu forholdsvis løse „Havns Bjerge“. Ret slem synes den dog ikke at være bleven. Rigtig nok hedder det i en Skatteklage, som samtlige Lods ejere paa Sønderlandet, vistnok 1824, indsendte til til Stiftamtmand v. Castenskiold i Ribe at „Øen er i sig selv mærkelig forringet. Dels bortskyller Søen det forhen bedste Engeland, og Sandflugten bedækker dels og Kornland, som i sig selv er af ringeste Bonitet,“ men disse spagfærdige Udtryk i denne Sammenhæng tyder dog ikke paa, at der er sket nogen synderlig stor Ødelæggelse

i de nærmest foregaaende Tiaar. Dertil kommer, at den i saadanne Sager velunderrettede Forfatter af „Nachrichten von Röm“ i Statsbürgerliches Magazin, 1824, slet ikke omtaler nogen nyere Sandflugt paa Sønderlandet, skønt der havde været god Anledning til det, idet han skildrer Kampen mod Sandet i Almindelighed og ytrer, at Klitrækken, trods al anvendt Forsigtighed, i de senere Aar har flyttet sig en Ubetydighed længere mod Øst.

Den aller nyeste Sandflugt paa Sønderlands „Strand“ og det med Held kronede Arbejde for at standse den er allerede omtalt Side 205.

Jævnsides med den grundige Odelæggelse af Øens Indre gaar betydningsfulde Nydannelser ved Yderkanterne saavel i Vest som i Øst og ved begge Ender. Resultatet af dem er Marskengene og „Stranden“. Men medens Odelæggelsen aabenbart har raset værst i en ret fjern Fortid og næsten været uden Betydning i de sidste 1½ Hundrede Aar, synes Nydannelsen tidligere at være gaaet langsomt for sig og først at have taget rigtig Fart i det sidste Hundrede Aar.

Det er kun en Del af Marsken paa Øen, det 600—1500 Meter brede Bælte Øst for Bolilmark, Tofum og Juvre, hvis Dannelse jeg har saa meget Kendskab til, at jeg kan meddele noget om den. Vilkaaret for, at den kunde foregaa, har været det samme som for al Marskdannelse. Ved Norre Tvismark har Vandreklytten skudt sig lidt frem paa Vadderne og dannet den saakaldte „Odde“, og Nord for Juvre har Sandflugter og Sandopskylninger fra Havet i Forening dannet et Rev, der fra Øens daværende Nordspids

strakte sig mod Øst ud paa Vadderne. Det er den saakaldte „Halling“. Odden brød den Syd fra og Hallingen den Nord fra kommende Strøm, saa at der opstod en død Bugt imellem dem, hvor Engdannelsen kunde foregaa. Indtil for 150—200 Aar siden synes denne dog at have været yderst ringe. Naar der nemlig under den i P. J. Manøes „Relation“ beskrevne Sandflugtperiode kan tales om „den Smule Hø“, de i Juvre kunde faa af deres østre Enge, kan naturligvis kun en meget forsvindende Del af de nuværende store og gode Enge have eksisteret den Gang, sandsynligvis kun den saakaldte „Gammeleng“ og maaske lidt af „Sønderengen“. Af Toftum og Bolilmark Enge har der da rimeligvis heller ikke været andet end den saakaldte „Vester Kollik“¹⁾ og „Brunshørn“²⁾. Sandsynligvis er Dannelsen af de øvrige nuværende Enge dog allerede begyndt under Sandflugtperioden og er i den første Tid, som det synes til Dels ved menneskelig Hjælp, skreden ret hurtig frem. Imidlertid er den ikke bleven ved at foregaa uafbrudt. Har der indtil 1750 været dannet en betydelig Del af Engene, saa er der i den følgende Menneskealder igen gaaet et stort Stykke af denne Nydannelse tabt. I en Protokol, der 1779 optoges over en nedent for nærmere omtalt Forhandling mellem Rentekammerkollegiet og Juvre By-mænd vedrørende et andet Stykke nydannet Eng, hedder det, at de sidstnævnte paastod og fik det bevidnet af andre, at over en Fjerdedel af Engene, saavel ved

1) Maaske Kolykke.

2) Hørn' = Hjørne.

Juvre som ved de andre Byer, var bleven bortskyllet i den sidste Menneskealder. Efter den Tid maa Forholdene have bedret sig igen: den tabte Fjerdedel er ikke alene bleven genvundet, men der er desuden dannet nyt Land meget længere ud i Havet. Den Del af de nuværende Toftum og Juvre Enge, der ligger neden for det saakaldte „Slaw“¹⁾, kom saaledes frem som en Banke, hvorpaa der dannede sig smaa græsbevoksede Polde, der efterhaanden voksede sammen og højnedes lidt ved stadige Slikaflejringer. Denne Banke laa imidlertid adskilt fra de højere liggende Enge ved „Slaget“, som den Gang var en dyb og bred „Laa“, der altid stod fuld af Vand. Bjergningen af Høet derude fra var derfor meget vanskelig, saa meget mere, som selve de højere liggende Enge endnu var saa lave og bløde, at man i Regntider næsten ikke kunde køre paa dem. Saaledes var Engenes Tilstand endnu ved Midten af det henrundne Hundredaar. Ved Afvanding af „Slaget“ og lignende Steder og ved anden menneskelig Hjælp, understøttet af rigelige Slikaflejringer under hyppige Oversvømmelser, bedredes og højnedes Engene nu hurtig. Slaget fyldtes efterhaanden og forvandlede til Eng. Det hele blev jævnt og fast. De tre Byer ejede nu hver en dejlig stor og jævn Engstrækning. Næppe var den dog kommen i saa god Stand, før Bølgerne noget over Hundredaarets Midte begyndte paany at gnave paa Randen af denne deres Gave. Snart dannedes der en ny Skrænt, som bød

1) Et Slaw (= Slag) er en Mellemting mellem Dæld' og Slund.

dem bedre Angrebspunkter, og indtil Begyndelsen af Halvfemserne brødes der hvert Aar smaa Stykker bort af Engene. I den sidste halve Snes Aar er der dog atter indtraadt en Ændring til det bedre. Ikke alene er Bortskyllingen ophørt, men der har atter begyndt at danne sig lavere Forland foran den stejle Skrænt, hvis Højde og Angribelighed derved formindskes betydeligt.

Grunden til disse Ændringer maa ene og alene søges i Strømforholdene. Skærer Strømmen stærkt ind imod Land, bryder den, støttet af Bølgeslaget, især under „Isfloder“, bort af Kysten. Vender den sig af en eller anden Grund mere bort fra Land, er Lejligheden for Nydannelse af Eng gunstig. Aarsagen til disse Ændringer af Strømmen maa atter søges i de Revler, den selv paa visse Punkter opkaster og bortskyller igen.

Paa Forhaand skulde man antage, at Engdannelsen kun kunde foregaa, naar Strømmen var ligeløbende med Kysten eller maaske endda vendte lidt ud fra denne. For at komme til lidt større Klarhed over dette Forhold foretog jeg i Sommeren 1901 en Maaling af den Vinkel, Strømmen danner med Kysten Nord for den saakaldte Bolilmark Hale, en Sandrevle, der fra de nordligste Bolilmark Enge skyder ud i Havet. Det er i Læ af denne, at Engdannelsen ud for Toftum foregaar. En Maaling af Strømvinklen her maatte derfor være af største Vigtighed for den rette Opfattelse af dens Betydning for denne Dannelse. Maalingen foretoges i stille Vejr fra et Punkt, der laa 80 Meter fra Land ved Yderspidsen af Revlen og samtidig fra

et andet Punkt, 40 Meter fra Land bag ved Revlen, der dog paa det Tidspunkt allerede stod under Vand. Den strakte sig over hele Tidsrummet fra 2 Timer før Højvande, indtil Vandet begyndte at synke. Det viste sig, at Strømmen her den Dag skar ind mod Kysten under en Vinkel af 12—15 Grader. For at være fuldt ud paalidelig maatte Undersøgelsen naturligvis strække sig over et større Omraade og længere Tidsrum under forskellige Vindforhold, men da Paalandsvind eller vestlig Storm med hurtigere stigende Flod rimeligvis snarere vilde medføre, at Strømmen sætter stærkere ind mod Land, end omvendt, kan der dog allerede af denne enkelte Undersøgelse uddrages den Slutning, at Engdannelsen ved Kysten kan foregaa, selv om Strømmen skærer ind imod denne under en Vinkel som den ovennævnte.

Ogsaa Nord for Juvre begyndte der i Slutningen af det 18. Hundrebaar at foregaa en Nydannelse af Eng. Her kom det til en Strid mellem Staten og de Juvre Bymænd om Ejendomsretten. Akter og Indlæg i denne Strid indeholder i flere Henseender gode Oplysninger om Forholdene i Juvre ved denne Tid og skal derfor gengives i fyldigt Uddrag.

Det Stykke, der her var Tale om, er, saa vidt jeg kan skønne, det saakaldte „Ejland“, der nu danner Øens nordøstlige Hjørne. Naar Staten vilde tilegne sig det, mens den, saa vidt jeg ved, aldrig havde gjort Forsøg paa at bestride Beboernes Ejendomsret til de Enge, der allerede var dannede flere andre Steder ved Øen, laa det sandsynligvis deri, at disse var dannet i umiddelbar Tilslutning til deres tidligere Besiddelser,

mens den her omtalte Nydannelse foregik paa en Banke, der ved en Havarm var skilt fra det øvrige Land; deraf Navnet „Ejland“. Formelt set havde Staten ganske sikkert ogsaa Ret til det. Imidlertid ansaa Beboerne denne saavel som alle andre Nydannelser ved Øen som en lille Erstatning, det lunefulde Hav gav dem for, hvad Sandflugten havde ødelagt paa deres Marker og Bølgerne skyllet bort af deres hidtilværende Enge. De hævdede derfor bestemt deres Ejendomsret ogsaa til det her omtalte Stykke Land.

De første Skridt, Staten foretog i denne Sag, synes fuldstændig at have unddraget sig Opmærksomheden paa Øen. Den tidt nævnte Kommandør P. J. Manøe i Juvre havde om Vinteren 1778—79 været hjemme uden at høre mindste Tale om dem. Da han i Februar paa Rejsen til København kom igennem Haderslev, fik han der hos Generalavditør Fischer en Kopi at se af en „Forestilling“, der var indsendt til Rentekammeret, og som gik ud paa, at det nydannede Land kunde udlægges som en Del af den haderslevhusiske Landfogeds Løn. Ankommen til København skrev Manøe, hvis Gaard hørte under Riberhus Amt, den 12. Februar hjem til den riberhusiske Landfoged, P. Holm i Tagholm, og bad ham for det Tilfælde, at man vilde gaa Riberhuserne i Juvre (eller Kapitels-tjenerne) for nær, „da“, skriver han, „at være os behjælpelig ved vorres høye Øvrighed i Riibe“. Han meddeler samtidig, at han har været i Rentekammerkollegiet vedrørende denne Sag, og at han der er bleven anmodet om at skrive en Beretning om Forholdene. Blandt hans efterladte Papirer findes en Kladder

af denne Beretning, dateret København den 16. Februar 1779, hvori han „indfalder underdanigst til dette høye Collegium med denne Forklaring, at paa Jywere Grund staar 16 Huse, hvortil enhver har meer og mindre af Grunden ligge som det fra gammel Tiid har lagt til Stæderne, og sorterer det halve Grund under Haderslev, hvorpaa staar 9 Huse, og det andet halve Grund under Riibe Amt, 7 Huse. Dette sidste halve af Byens Grund kaldes Capitels Tiener og svarer aarlig en fast Skat i Riibe. Deraf haver jeg en sjette Part Gaard i Fæste, saaledes som det fra Arilds Tiid haver været. Bemeldte By ligger paa den Nord Ende af Oen, hvor Siøen kand gaa op saavel fra Westen som fra Norden og Østen, og i faa Aar kand forarsage store Forandringer med Bortskjølning og igien Tilslkning, samt Flyvesand og sligt. Imidlertid haver vore Formænd og nogle, som endnu lever, med stor Møye nogenledes faaet dæmpet Flyvesanden, og denne Tilslkning, som nu er, har vorre Koner og Børn, som dørker Jorden, med Dæmninger og sligt hjulpet til at faa, hvorforre og Byen nu har bedre Leylighed som før. Men fra Arilds Tiid har Byen været saadan Af- og Tiltagen ved Siøen underkastet, hvor forre jeg og underdanigst beder, at bemeldte Tilslkning som en Eyendom maa blive ved Byen, allerhelst den er uvisse, som i Aar staar og et andet Aar kand være borte eller paa et andet Sted af Siøe og Sand henskiølet.

Og haaber jeg, at vi saakaldte Capitels Tienere, der sorterer under den danske Juris Diktion i Riibe Amt, i hvor det gaaer beholder vorres Tilslkning imod at svare som tilforn. — — —

Mens skulde det mod ald Forhaabning ikke kunde tillades at beholde denne Udslikning uden Afgift, da vilde jeg, hellere end at miste det, for min Del give til Kongen aarlig af min $\frac{1}{6}$ Part Gaard 1 Rd., saalænge det saaledes forblev som det nu er. — — —

Samtidig sendte Manøe en Afskrift af sin Beretning til Amtsforvalter, Justitsraad Christensen i Ribe, og bad ham se paa Kapitelstjenernes bedste, naar Sagen kom til hans Erklæring.

Sagen blev nu nærmere undersøgt. Fra den 29. Marts til den 2. April opholdt Herredsfoged Zeuthen fra Hvidding sig i dette Øjemed paa Rømø. Hans Indberetning til Rentekammerkollegiet om det nydannede Land kender jeg ikke, men jeg har Grund til at antage, at den falder sammen med nogle Udtalelser i Schleswig-holsteinische Provinzialberichte 1789, 3. Bind, Side 254, der sikkert stammer fra en Ven af Herredsfogden, som vides at have fulgt ham paa hans Rejse. Efter disse Meddelelser er Landet kun synligt ved Lavvande. Ved Højvande kan man endnu sejle (!) hen over det. Og Høbjærgningen paa det er saa vanskelig, at den næppe lønner sig.

Rentekammerkollegiet maa dog endnu have troet, at Landet ikke var helt værdiløst, thi den 8. September samme Aar var efter Ordre fra Amtshusene i Ribe og Haderslev en Kommission paa Rømø for igen at tage Landet i Øjesyn. Birkedommer Thomsen og to Taksationsmænd fra Ballum skulde ogsaa være kommen til Stede, men kunde, som det hedder i den

over Synsforretningen optagne Protokol¹⁾, „formedelst Modvind ikke komme over Søen her til Øen“. Kommissionen fik for Resten heller ikke den Gang meget at se. Det paagældende Stykke Land var ifølge Protokollen „saaledes med Søen oversvømmet, at man ikke kunde see meget deraf eller komme derpaa, skjøndt det var i Ebbetiden, da Vandet er lavest.

Desaarsag erklærede Taksationsmændene, at de efter deres Samvittighed ikke var i Stand til at kunne taksere bemeldte Stykke Land for nogen Værdi nærværende Tid, da samme efter Beretning fordum af Øens Indbyggere har ligget landfast paa Stedet til Øen fra Arilds Tid og i de ældre Tider bestod af en Sandbanke, men formedelst at Beboerne paa Nørland Romø har stedse haft deres Fart derover til at hente deres Ildebrændsel, som sker med Baade fra det faste Land, har de med Bekostning og meget Arbejde opfyldt og gjort dem en Vej derover, saaledes at de kunde komme til deres Baade fra denne Side. Formedelst saadan Opfyldning er Grunden bleven mere befæstet og omsider Tid efter anden mere til Dels begroet, saa at naar om Sommeren i Høslættiden indfalder stille Vejr og Østenvind, kan de i en Ebbetid af 6 Timer slaa nogle faa smaa Læs Hø derpaa, hvilket de i samme Ebbetid, som det er slaaet, straks maa bekoste af Mennesker opbaaren, siden der ikke kan kjøres der til med Vogne, ongefær en halv Fjerdingsvej fra Aastedet, hvor det er slaaet, til saa høj en Grund

1) En Afskrift af den findes blandt P. J. Manøes Papirer.

paa det faste Land, at det der fra Floden kan blive bevaret.

Og undertiden naar heftig og høj Flod har indfalden, har Floden taget alt dette Hø og Indvaanerne ingen Frugt eller Nytte haft af deres Bekostning med at lade det slaa. Og naar det lykkes i godt Vejr, at de kan faa det bjærget, forsikrede dog Indvaanerne, at den Bekostning med at slaa Græsset, som falder vidtløftig, da Bunden er tynd, samt at lade det af Mennesker saa langt opbære og videre at røgte og hjemkjøre kan næsten overstige alt Hoets Værdi.“

Endvidere hedder det i Protokollen, at gamle Mænd af Øen, saa vel fra den danske som slesvigske Del, mødte og „forsikrede, at de med Ed kunde bekræfte, hvor og naar befales, at over den fjerde Del af Beboernes Enge saavel paa Sønder- som paa Nørland Rømø var af Søen i Mands Minde ganske bortskyllet og fordærvet, hvorfor Undersaatterne aldeles ingen Moderation eller Ændring har søgt eller faaet i deres Skatter. Desaaarsag haabede og formodede de, at dette omskrevne lidet og ubetydelige Stykke Grund bliver dem uden mindste Tynge videre fremdeles tilhørende, da samme ikke er eller med Retvished kan anses at være nær den tiende Del i Værdi imod, hvad de af Søen har mistet uden nogen Godtgjørelse eller Refusion derfor at have erholdt i deres Skatter.“

Næste Aar, 1780, foretoges atter en Synsforretning, denne Gang den 25. Juli. Sandsynligvis mente man dermed at have valgt den heldigst mulige Tid til det Stykke Arbejde. I Virkeligheden opnaaede Kommissionen, der nu paa slesvigsk Side bestod af Herreds-

foged Zeuthen, Ridefoged Ramlov og to Synsmænd fra Skærbæk, paa dansk Side af Amtsforvalter, Justitsraad Christensen fra Ribe, Birkedommer Thomsen og to Synsmænd fra Ballum, denne Gang endelig at faa Landet at se, og Synsmændene afgav ifølge Protokollen følgende Erklæring om det:

„Landet i sin fulde Strækning synes at være 4—5 Demat, hvorpaa indeværende Aar ikke er græsset Kreaturer eller slaæet Hø, men stod i sin fulde Grøde, og befandtes Græsset af Højde henimod 2 Tommer paa de bedste Steder og paa den største Del af Landet 1 Tomme eller intet. Taksation til Læs deraf kan ikke bestemmes formedelst Kortheden af Græsset, hvoraf en stor Del vilde spildes paa Jorden i de sprukne og aabne Huller, der ikke kan samles med River, saa at Taksationsmændene forsikrede, at om de havde Bopæl ved Juvre, som næste By ved Aastedet, og Græsset var dem skjænket, vilde de ikke paatage sig at bjærge det alene for Bekostningen og at græsse det med Kreaturer er umuligt, fordi den daglige Springflod gaar derover, og intet fersk Vand er at bekomme for Kreaturerne paa Aastedet.“ Dernæst hedder det, at Landfoged Peder Holm indfandt sig og paastod, at Halvdelen af dette Stykke Land „var fæstet Ribe Amts Undersaattere i Juvre som Forte og Fællig til deres Ejendom, som endog ligger uden for samme Stykke Land mod Havet efter deres Fæstebrevs Indhold, og at mer end dobbelt Hævd er derpaa upaakjæret“; og at Jørgen Jørgensen af Juvre gjorde lige Paastand paa de slesvigske Undersaatters Vegne i Juvre. — De kommitterede spurgte nu Kommandør Peter Manøe,

hvorfor han i København havde tilbudt at betale 1 Rd. aarlig for sin Del af dette Stykke Land, som han med de øvrige nu paastod at være ham lovlig tilfæstet. Herpaa svarede Manøe, at han som Sømand ikke havde brudt sig om Gaarden, men ladet det være sin Kones Sag at drive den. Han kunde derfor ikke vide, hvorvidt hans Ret strakte sig, og gjorde i Hast dette Tilbud for at undgaa al Strid.

Rentekammerkollegiets Afgørelse i Sagen kender jeg ikke, ved for Resten heller ikke, om der er truffet nogen Afgørelse, eller om Sagen er falden bort af sig selv. Hvordan det nu end er, saa opnaaede de Juvre Bymænd, hvad de vilde. Det omstridte Ejland har nemlig faktisk ligget som Fællig til Byen, indtil det i 1895 blev udskiftet.

Om man i Rentekammerkollegiet har ladet den paastaaede formelle Ret i Henhold til Fæstebrevene gælde eller mere ladet sig bestemme af Beboernes moralske Ret til det ny Land i Forbindelse med den Ubetydelighed, det drejede sig om, faar staa hen. Er det sidste Tilfældet, har Beboerne i Juvre haft godt Udbytte af deres Bestræbelser, der da ogsaa fandt en usædvanlig god Forbundsfølge i Omstændighederne. De paastod, at den ny Engstrækning var omtrent værdiløs og efter de Indtryk, Statens Repræsentanter fik af den, maatte de give dem fuldstændig Ret.

To Gange fandt de den fuldstændig oversvømmet af Stormflod, og det er næppe faldet vanskeligt at forme deres Indtryk af Landet i det hele efter det, hvad de her saa. Da de saa endelig den 25. Juli 1780 fik Landet at se „i sin fulde Grøde“, erklærede de fra

Ballum og Skærbæk Enge bedre vante Synsmænd, at de ikke en Gang vilde bjærge det kun 1—2 Tommer høje, pletvis voksende Græs, selv om det blev dem foræret. Man kan da godt forstaa, at Rentekammerkollegiet ikke har fundet det Umagen værd at gøre Beboerne denne Smule Erstatning for, hvad de havde mistet, stridig. Men de Juvre Bymænd har sikkert haft Moje med at lade være at trække paa Smilebaandet ved Tanken om, at ikke alene var deres Skildring af Høbjærgningen, som den var i de værste Tilfælde, gaaet saa glat i Regeringskommissærerne, men selv Synsmændene havde ladet sig skuffe af det lave Græs. De Juvre Bymænd vidste nok, at Andel — og den Græsart maa det have været — har sin bedste Voksetid i Avgust Maaned, saa at den sidst i Avgust eller først i September nok vilde blive til at „samle med River“. De vidste ogsaa nok, at det i roligt Vejr og med det Kendskab til Flodtiderne, som baade de og deres Byhyrde sad inde med, ikke var saa helt umuligt at græsse deres Kvæg derude.

Hvilken Pris f. Eks. Manøe satte paa det omtalte Land ses bedst deraf, at han ikke vilde miste det, selv om han aarlig skulde betale en Afgift af 1 Rd. af det til Kongen, mens Afgiften til Kongen af hele hans Gaard den Tid kun var 2 Rd. 44 Sk. At han senere skyder sig ind under, at kun hans Uvidenhed om Gaardens Drift og Tilstand havde forledt ham til at gøre dette Tilbud, staar alt for godt i Samklang med alt det øvrige til, at der kan tillægges det nogen virkelig Værdi.

Hvilken Værdi Ejlandet nu end kan have haft,

den Gang Striden stod om det, vist er det, at Juvre By gjorde et godt Kup ved at sikre sig det. Siden den Tid er den Laa, der skilte det fra det øvrige Land bleven næsten opfyldt, og Landet selv har højnet sig saa meget, at Vanskelighederne ved Højbjergning og Græsning dernede ikke mere er overvættets store. Desuden er det bleven mange Gange saa stort som den Gang og vokser endnu fra Aar til Aar, i den sidste halve Snes Aar med rivende Fart. Rømø faar derved en betydelig Tilvækst mod Nord, hvis Begyndelse og første Udvikling uden den oven omtalte Strid vilde have været os lige saa ukendt som det meste af, hvad der er foregaaet derovre saa langt tilbage i Tiden.

Hvornaar de øvrige Engstrækninger ved Østkysten er dannede, savner jeg nærmere Oplysninger om. Sandsynligvis er det dog sket samtidig med eller endog før „Ejlandet“ dannedes. Efter P. J. Manøes „Relation“ ser det ud til, at der ved Sønderlandet var gode Enge i Slutningen af 17. Hundredaar, og af den Side 223 nævnte Skatteklage fremgaar det, at der i Begyndelsen af det 19. Hundredaar bortskylledes en Del af dem. Dog er der vistnok siden den Tid dannet en Del paany, især Syd for Havneby.

Ved den sidstnævnte By har der samtidig fundet en ikke ubetydelig Bortskylning Sted i Øst. Den synes allerede at have været stærkt i Gang i Halvfemserne af det 18. Hundredaar¹⁾. Det østligste Hus i Byen,

¹⁾ „Nachrichten von Röm“ i Staatsb. Mag. IV. 1824.

der den Gang laa et godt Stykke fra Stranden, maatte 1821 eller 22 nedbrydes for ikke at styrte i Havet, der vedblivende skyller en Del bort af Klitternes stejle Brink og saaledes i Hundredaarets Løb har taget Grunden bort under flere Huse. Ved Lavvande kan man endnu se Rester af deres Brønde ude paa Vadderne. Disse Huse var byggede paa Klitter, under hvilke man nu ved Bortskylningen faar den frugtbare Engbund at se, som de i sin Tid har ødelagt.

Omtrent samtidig med Dannelsen af Engene ved Østkysten foregik der en anden Nydannelse i Vest, nemlig „Stranden“. Den er ikke som Marskengene dannet ved Aflejring af Slik i selve Havet, men paa følgende Maade: Under de store Sandflugter var den sandsynligvis en øde Sandflade, ligesom den nuværende „Sand“. Flyvesandet jog da uhindret hen over den for at danne Klitterne, sidst de saakaldte „Yderbjerge“. Efter at disse var dannede, eller maaske allerede inden de var helt færdige, fandt en Del af Sandet af en eller anden Grund et Hvilested et Stykke uden for Bjergene og dannede her en bred, svagt ophøjet Banke, der tydelig kan følges tværs over Juvre og Toftum Strand. Den hindrede Afløbet af det Vand, der fra de overfyldte Klitdale banede sig Vej gennem „Yderbjergene“ og strømmede herud. Strækningen mellem de sidstnævnte og Banken kom saaledes til i lange Tider at staa under Vand, hvoraf en stor Del forsvandt ved at synke i Jorden. Ved den stadige Gennemsvivning af fersk Vand udvaskedes lidt efter lidt en Del af det overflødige Salt i det øverste Lag Sand. Da Vandet desuden stadig førte lidt Dynd med sig fra

de bevoksede Klitdale og aflejrede det her, skabtes der efterhaanden Betingelser for en sparsom Plantevækst. Kvelleren eller Salturten (*Salicornia herbacea*) begyndte enkeltvis at skyde op af Sandet. Rundtom hver enkelt Kveller dannedes der i Tidens Løb ved ubetydelige svage Sandflugters Medvirken en lille Tue, der lidt efter lidt voksede baade i Højden og Bredden. Flere saadanne samledes og dannede smaa Banker, hvor Andel af en lidt skarpere Art end paa Marskengene begyndte at gro. Sandflugterne, Vandet og det Dynd, dette medførte, arbejdede videre. De spredte Andelbanker hojnede sig ubetydeligt, men bredte sig desmere. Mellemrummene mellem mange af dem fyldtes, saa at de dannede større sammenhængende Flader, hvor Andelen hurtig veg for andre Græsarter. Vandet samledes nu paa de lavere Steder og dannede saakaldte „Dæld'er“, hvis Bund endnu i lange Tider vedblev at være raa. I dem aflejrede sig imidlertid største Delen af det af Vandet tilførte Dynd. Alt som Vegetationen blev kraftigere, begyndte Siv og andre vandkære Planter at gøre Indhug paa dem. De blev mindre og fyldtes efterhaanden fuldstændig, saa at det hele dannede en sammenhængende jævn Græsgang, hvor Grønsværet ved stadig Dyndtilførsel og aarlig Fælding af visnende Græs lidt efter lidt voksede til Tykkelsen af en Fod eller mere.

Den oven omtalte Strækning har vistnok været omtrent færdig i Begyndelsen af sidste Hundredaar. Nu dannede sig den Side 205 omtalte Banke og Klitrække længere ude, og mellem den og den ældre Banke, der nu ligger midt paa Stranden, foregik saa

paa samme Maade som ovenfor beskrevet en ny Engdannelselse, der dog ikke er videre fremskreden, end at den endnu gennemføres af en Mængde „Dæld'er“ med delvis raa Bund og flere „Laaer“, hvor der i fugtige Tider findes 1—2 Alen Vand. Ogsaa her har Vegetationen, hjulpet af Mennesker, dog i de sidste 10—20 Aar taget saa stærkt fat, at den Tid kan forudses, da det hele vil være tilgroet og jævnt.

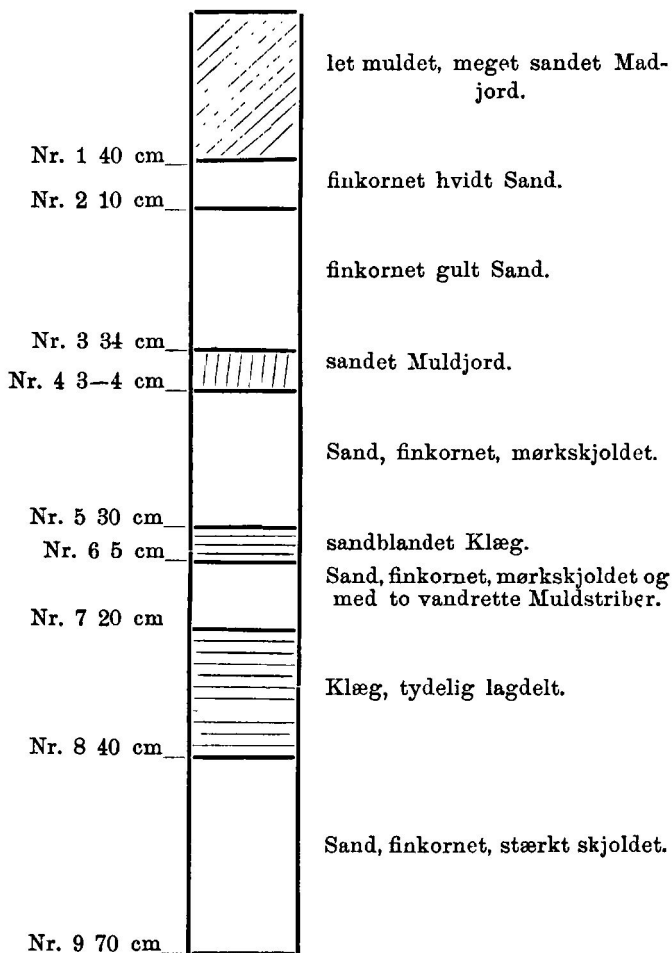
Dermed er det dog ikke Slut. Havstokken yderst ude er som omtalt Side 205 og 206 højere end den indenfor liggende „Sand“, og den højnes stadig lidt ved, at Bølgeslaget idelig tilfører nyt Sand, hvoraf en Del bliver liggende herude. Som Følge deraf bliver Vandet fra Klitterne og Stranden, der nu ved Menneskers Hjælp har faaet godt Afløb herud, staaende paa den lavere Del af „Sanden“, synker i Jorden og udfører saaledes nu det samme Arbejde herude, som i tidligere Tider højere oppe. Kvellerne har allerede i den sidste Snes Aar om Sommeren givet en Del af „Sanden“ et grønligt Skær, og inde ved Grønningen findes allerede en betydelig Mængde Andelbanker og Tuer, der giver et dristigt, men sikkert ikke uoverkommeligt Løfte om med Tiden at forvandle hele den golde „Sand“ til Græsgange i Lighed med Stranden.

Om Stranden — og maaske Sanden — en Gang i fjerne Tider har været Græsgange, der er bleven ødelagte af Sandflugten og saaledes nu kun vindes tilbage igen, eller om det er en fuldstændig Nydannelselse, der her foregaar, kan jeg ikke afgøre. Hvis Ytringen i P. J. Manøes „Relation“ om, at Juvre By før Sandflugten i det 17. Hundrebaar havde dejlige Enge ude

paa Bollerten, staar til troende, maa det første være Tilfældet. Der er dog ikke ret meget, der peger i den Retning, og jeg er derfor mest tilbøjelig til at tro, at vi har med en ny Erobring fra Havet at gøre.

Saaledes er vi i Stand til at paavise, at store Dele af Rømø (omtrent $\frac{1}{4}$) er groede op af Havet i en Tid, der ligger nær op mod vor. Jeg har hidtil kun talt om Yderkanterne, hvor det selv ved en overfladisk Betragtning er iøjnefaldende, at man har med en forholdsvis ny Gave af eller Erobring fra Havet at gøre, og om den ligeledes iøjnefaldende Omdannelse, Sandflugterne har afstedkommet i det indre af Øen. En lidt grundigere Undersøgelse viser imidlertid, at der er foregaaet lige saa store Omvæltninger paa det beboede Bælte af Agerland, der ligger mellem Klitterne og Marskengene i Øst.

Indtil for et Par Aar siden var man, saa vidt jeg ved, intet Steds paa Rømø trængt dybere ned under Overfladen end de almindelige Brøndgravninger nødvendigjorde, d. v. s. 3—4 m. Sædvanlig lægges der ved et saadant Arbejde saa lidt Mærke til de Jordlag, der gennemgraves, at det er uden Værdi for Granskningen af disse. Da jeg imidlertid ved tilfældige Iagttagelser var kommen til det Resultat, at selv saa lidet dybtgaaende Undersøgelser vilde give værdifulde Oplysninger om Rømøs Dannelsesmaade, foretog jeg selv en saadan i Sommeren 1901, idet jeg gravede ned i Gaardejer Chr. Petersens Have i Toftum, hvor jeg fandt Lagdelingen saaledes som følgende Skitse udviser:

Figur 1 (Lagdannelsen Nord for Odden.)

Det dybest liggende Sandlag var saa stærkt vandførende, at det ikke var mig muligt at trænge mere end 70 cm ned i det. Hele Dybden, jeg saaledes naaede til, var kun 2,50 m, men jeg havde allerede her fundet,

hvad jeg søgte: Beviset for at Havets Spor ogsaa fandtes i denne tilsyneladende ældste og mindst om-dannede Del af Rømø, der altsaa ogsaa er en for-holdsvis sen Alluvialdannelse.

Paa den foretagne enkeltstaaende Undersøgelse vilde der ikke have kunnet bygges ret meget, naar den ikke stadfæstedes af andre Iagttagelser. Af Folk, der havde været med ved Brøndgravninger paa mange forskellige Steder paa Øen, erfarede jeg imidlertid nu, at overalt paa det bebyggede Strøg var Lagdelingen i Hovedtrækkene den samme, som jeg havde fundet. Et Lag Klæg findes saaledes de fleste Steder noget under Overfladen. Paa visse Strøg findes der i Stedet for dette et Lag Torvejord. Saaledes stadfæstet af mange andre, bliver min Iagttagelse ret lærerig med Hensyn til de Omvæltninger, der er foregaaet paa dette Strøg. De Slutninger, der kan drages af den, tør jeg dog kun gøre fuldtud gældende for den Del af Øen, der ligger Nord for Nørre Tvismark.

Ved denne By er Vandreklitten, som omtalt Side 215, gaaet tværs over hele Øen, har i Kamp med Ha-vet trængt sig et Stykke ud paa Vadderne i Øst og dannet „Odden“. Herfra førte Flodstrømmen en Del Sand med sig Nord paa og dannede det Sandlag, som jeg stødte paa i en Dybde af 1,83 m, og som efter Iagttagelser, der er gjorte i Bolilmark, hviler paa et dybere liggende Lag Klæg. Vandreklitten væltede imidlertid saa store Sandmasser ud i Havet, at Strøm-men ikke kunde føre det altsammen bort, men blev nødt til at ændre sin Kurs og vende lidt ud fra Land. Nord for Odden dannedes der saaledes en delvis død

Bugt, som Strømmen med sin Sandføring gik udenom. Her var der altsaa nu Betingelser for Marskdannelse, og det 40 cm tykke Lag Klæg Nr. 8 (Figur 1) aflejredes. Klægget er stærkt blandet med opskyllet Tang, hvorefter turde fremgaa, at Grænsen for dagligt Højvande i denne Dannelsesperiode har været omtrent der, hvor Undersøgelsen fandt Sted. Ved Slikaflejringen hævedes Havbunden saa højt over daglig Vandstand, at Vegetationen kunde begynde. At der har groet Græs og Tagrør her, beviser de Rødder, der findes i Klægget. I Kampen med Vandreklitten ved Odde fik Strømmen imidlertid atter en Tid lang Overtaget, vendte sig mere ind mod Land igen, førte Sand hen over den nydannede Eng — sandsynligvis dog kun i Stormfloder — og aflejrede det 20 cm tykke Lag Sand Nr. 7, sandsynligvis ad flere Gange med længere Mellemrum. Da Oversandingen horte op, begyndte Slikaflejringen igen, og nu dannedes det 5 cm tykke, sandblandede Klæglag Nr. 6. Jordsmonnet har nu været saa højt, at Aflejringen kun kunde foregaa under mindre Stormfloder. Under disse var Strømmens Magt her inde i Bugten ikke helt brudt. Den førte en Del Sand med sig, som blandede sig med Slikken. Dette Lag har ogsaa faaet Tid til at blive græsbevokset, inden det dækkedes af det 30 cm tykke Lag Sand Nr. 5. Denne ny Oversanding er dog sandsynligvis ikke foraarsaget af Strømmen, men af en Sandflugt. I en Fredsperiode efter denne er ved Lyngens Hjælp det 3—4 cm tykke Lag sandet Muldjord Nr. 4 dannet. En ny Sandflugt førte imidlertid senere det 34 cm tykke Lag Sand Nr. 3 henover Heden og umiddelbart oven

paa det fulgte det 10 cm tykke Lag Sand Nr. 2. Grunden til at dette er hvidere end Nr. 3, er jeg ikke i Stand til at angive. Lyng og smaa Sandflugter har saa i Forening dannet det øverste Lag.

Da Underfladen af Klæglaget Nr. 8 omtrent ligger i Niveau med den nuværende Havstok, kan Dannelsen af dette saavel som af de andre Lag, der skylder Havet deres Oprindelse, godt være foregaaet ved en daglig Vandstand, der ikke afviger noget af Betydning fra den nuværende. Antagelsen af Hævninger og Sænkninger, for at forklare dem, er ikke nødvendig. Strømændringen ved Odden som Følge af Vandrekliittens Fremtrængen til Havet er Grund nok til det hele.

Hvornaar denne Dannelse er foregaaet, tør jeg ikke udtale mig nærmere om, men vist er det, at den maa være meget gammel. I „Oldemoder“ opføres øri (Juvre) med en Haand, der antages ikke at være senere end fra 1291, med en ret betydelig Afgift til Ribe Capitel, nemlig 16 Tønder Smør og 120 Oste (xvj metrete butiri ripensis mensure et cxx casei integri).

Med en lidt senere Haand er her tilføjet: „de toftenmark (kan næppe være andet end Toftum) j attingh terrarum.“ Med Haanden fra 1291 er der desuden i umiddelbar Tilslutning til de andre Notitser vedrørende Rømø skrevet: „De farae tofth xij metrete butiri ripenses et cxx casei.“ Hvis „farae tofth“, hvad der er sandsynligt, skal betegne en By paa Rømø, kan det næppe være nogen anden end Toftum. Enten nu det sidste er Tilfældet eller ej, fremgaar det allerede af de to førstnævnte Notitser, at

baade Toftum og Juvre eksisterede ved Slutningen af det 13. Hundrebaar og maa have haft et ret betydeligt Jordtilliggende. Da der, saa vidt jeg ved, ikke foreligger nogen Efterretning om, at de er bleven flyttede i en senere Tid, maa den ovenomtalte Lagdannelse, oven paa hvilken begge Byer er byggede, antages forlængst at have været tilendebragt ved Udløbet af det 13. Hundrebaar og Havstokken dermed rykket frem mod Øst til Grænsen mellem de nuværende Agre og Enge, 3—400 m Øst for Toftum og den sydlige Del af Juvre. Sandsynligvis vilde en grundig Undersøgelse af de vestligere Strøg, der nu ligger under Klitterne, bevise, at ogsaa store Dele af dem paa lignende Maade er dannede i Havet bag den Side 210 omtalte Sandbanke.

I det sidste Aars Tid er der ved Boringer flere Steder trængt betydelig dybere ned under Overfladen paa Romo, end det før var Tilfældet. Hvis de derved gennemborede Jordlag var bleven sagkyndigt undersøgt, vilde der maaske være bleven bragt et nyt og betydningsfuldt Materiale til Veje, ved hvis Hjælp det havde været muligt at danne sig en klarere og solidere Forestilling om Øens Opbygning fra Grunden af. Desværre har dette ikke været Tilfældet. Rent tilfældig er det dog lykkedes mig at faa noget at vide om et Par af disse Boringer. Jeg anser mig ikke for kompetent til at drage Slutninger af de Iagttagelser, der derved blev gjort, saa meget mindre som jeg ikke en Gang selv har set Prover af de Jordlag, der forefandtes, men da de Oplysninger, jeg har faaet om dem, maaske dog kan tjene som Fingerpeg for mere

kyndige paa dette Omraade, skal jeg alligevel fremsætte dem efter Brøndborerens Opgivelser, og dertil kun bemærke, at jeg anser det for tvivlsomt, at det omtrent 17 m tykke Lag (Fig. 2), der fandtes under Boringen ved Bolilmark, er Klæg, altsaa en Alluvialdannelse. Der foreligger sikkert her en Forveksling med Ler.

Ved en Boring, Gaardejer Chr. Knudsen i Toftum lod foretage i den øverste Ende af sin saakaldte „Midteng“, Øst for Byen, fandtes det Klæglag, som Marskengene bestaar af, her at være 10 m tykt. Først i denne Dybde stødte man paa et Lag Sand.

Ved en Boring paa Gaardejer Niels Jepsen i Juvres Eng „Rovblok“ Nord for Byen stødte man, efter at være trængt igennem forskellige Lag Klæg, Sand og Grus, i en Dybde af 22 m paa en sort kitagtig, sejt Masse, som det næsten ikke var muligt at bore i. Ved at tørres i Luften blev den haard og graa, næsten som tørret Klæg, kun meget haardere og finere at se til. Brøndboreren kaldte den „Thon“. Den laa under et Gruslag. Paa Grund af de store Vanskeligheder ved Boringen opgav man desværre at bore igennem denne „Thon“ eller i det mindste saa dybt ned i den, at man kunde danne sig en Forestilling om Tykkelsen af det Lag, den dannede.

Den interessanteste og mest dybtgaaende Boring er foretaget i Efteraaret 1902 i Anledning af Bygningen af et Mejeri ved Bolilmark. Der trængte man ned til en Dybde af 38,5 m og fandt Jordlagene i den Orden som hosstaaende Skitse viser:

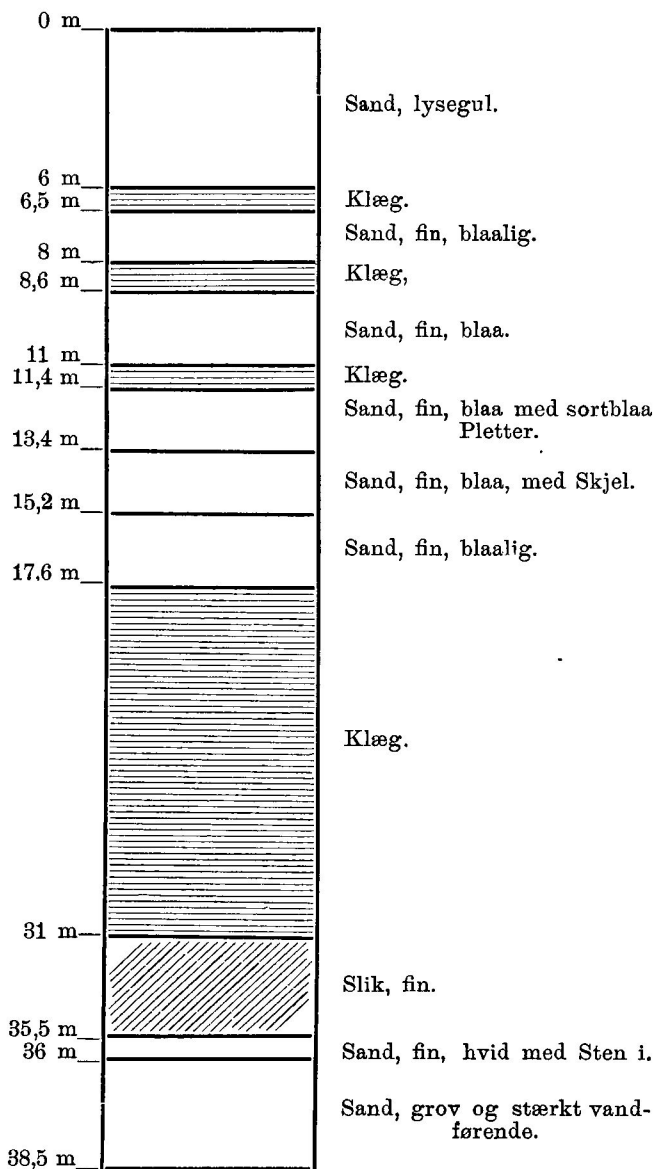

Fig. 2. Brøndboring ved Mejeriet i Bolilmark.

VI. Forbindelsen med Omverdenen.

Forbindelsen mellem Rømø og Fastlandet har altid været og er endnu den Dag i Dag forbundet med en hel Del Vanskeligheder. Paa dette korte Stykke Rejsevej er der endnu i vore Dage, især ved Vintertide Udsigt til at „opleve noget“, men de Oplevelser, man gør der, er rigtignok af den Art, at de i Reglen er behageligere at mindes end at være med til.

Overfarten foregaar med Sejlbaad fra Havneby til det lige overfor liggende Baadsbøl-Ballum. Ejeren af denne Færge har Privilegium paa Landing med Baade paa en bestemt Kyststrækning ud for Ballum. Landgangsbroer er en ukendt Ting her. Saavel ved Ballum som Havneby bliver man paa en stiv Fjellevogn med et Par simple Agestole kjørt til og fra Baaden, som ved Ballum sommetider ligger en hel Fjerdingsvej fra Land. Om Sommeren foregaar Overfarten temmelig regelmæssig og frembyder ikke stort andre Afvekslinger end den ret kedelige, at det paa Grund af Vindstille kan blive nødvendigt at ro eller stage i 4—5 Timer, mens man med god Vind kunde sejle over i en halv Time. Om Vinteren hører Oplevelser som de nedenfor omtalte imidlertid ikke til Sjældenhederne, og der er tidt allehaande andre Vanskeligheder at overvinde. Er det Taage og Mørke har Vogn og Baad tidt ondt ved at træffe hinanden ved Ballum. Man kan let komme til at køre en halv Time omkring i Havet, mens Kusken jævnlgt tuder fælt i et stort Bøffelhorn og faar et lignende Svar fra Baaden. Ved saadan Lejlighed hændes det ikke sjældent, at Vandet

stiger saa højt, at man maa redde sine Fødder op paa Agestolen for at have dem paa det tørre. Saa maa man endda være glad, naar Kusken ikke i Mørket tager fejl af „Vejen“, der er betegnet ved Baaker, og kommer udenfor det faste Kørested. I saa Tilfælde gaar Hestene nemlig let „i Bløde“ i de Huller, der findes i Havbunden, saa at det kun med stor Vanskelighed lykkes at faa dem op og komme videre. En saadan Situation er ikke til at le ad, især naar det er paa „kommende Vand¹“). Heldigvis indtræder den saa sjælden, at man næsten maa undres over den instinktive Sikkerhed, hvormed Mand og Heste færdes, tidt uden at have det mindste at rette sig efter. En Del af Baakerne rives nemlig ofte bort af Strøm og Is. Efter saadan Kørsel en kold Vintermorgen kommer man ikke sjælden til at gøre Overfarten i en lille aaben Jolle, naar Vand- og Vindforhold er saa ugunstige, at man ikke kan sejle med den skonnertriggede Dæksbaad, der ellers bruges, og er der meget lidt Vand, kan man endnå slumpe til at „blive hængende“ paa en af Bankerne „en Vandtid over“, det vil sige til næste Flodtid.

Er der Is i Farvandet, forøges Vanskelighederne endnu betydeligt. Man bliver saa ikke kørt ud til Baaden, men maa vandre paa Isen, sommetider springende fra et Skods til et andet. Undertiden maa man vade den henved en Fjerdingsvej lange Strækning gennem Vand og Issjap til Knæerne, og saa endda prise sig

1) i Flodtiden.

lykkelig, naar man gør det i lange Søstøvler. Det hændes sommetider, at man maa gøre en saadan Tur barfodet for at have tørre Strømper og Sko til at trække paa i Baaden. Forfatteren af disse Linjer har selv en Gang maattet tage en saadan Dyst den 5. Februar. Der var intet andet Valg. Kvinder rejser under saadanne Forhold naturligvis saa lidt som muligt. Skal de absolut, maa de bæres til og fra Baaden. Den lille Isbaad maa krydse omkring mellem Drivisen, og sommetider maa Færgefolkene bane den Vej gennem lange Strækninger døgn gammel Is ved, stottende sig paa Baaden, at stampe Isen foran den i Stykker med deres svære Støvler. Ved saadanne Lejligheder tager enhver Rejsende, der forstaar at føre Aare eller Stage, med Glæde fat for at hjælpe, og priser sig lykkelig, naar han slipper for at ligge 12—24 Timer i den aabne Baad, indeklemmt i Drivisen og udsat for at drive med den ud ad Listerdyb mod det aabne Vesterhav.

Heldigvis varer en Itransportperiode ikke gerne længe. En haard Frost lægger ved passende Vind i Lobet af en Uges Tid saa stærk en Bro over Havet, at man fra Bolilmark eller Toftum kan gaa over til Astrup Strand. Ligger Isen rolig i længere Tid, kan man køre over med Slæde eller Vogn. I lange Frostperioder har der somme Tider været som en slagen Landevej med livlig Færdsel fra Astrup til Bolilmark.

Paa det nævnte Strog er Havet flakkest, og her er det ved stadig stærk østlig Vind og deraf følgende, dyb Ebbe muligt at gaa over Vadderne. Før blev

denne Vej meget brugt af sparsommelige Kreaturhandlere og andre Handelsmænd fra Fastlandet, naturligvis ogsaa af Folk fra Rømø. Nu benyttes den aldrig. Paa en lang Strækning ligger der nemlig nu oven paa Sandet et 1—2 Kvarter tykt Lag Slik, som det er yderst vanskeligt at vade igennem.

Fra Kongsmark og Nørre Tvismark bruger man ogsaa under heldige Vejrforhold at sejle „ad Aaen“, d. v. s. op til Skærbæk Brohoved ved Munden af Brede Aa, men Indsejlingen er her paa Grund af den ringere Dybde saa vanskelig, at den langt fra kan benyttes til enhver Tid.

Paa denne Rute satte et lille Rederi i Skærbæk i 1897 en Dampbaad i Gang, dels i Fortyskningsojemed, dels for at lede Trafikken fra Rømø op til denne By. Denne Baad har imidlertid mange Vanskeligheder at kæmpe med, løber ved østlig Vind tidt paa Grund og maa ligge stille hele Vinteren. Ruten har derfor næppe nogen Fremtid for sig, selv om den til Tider byder en bedre og bekvemmere Forbindelse med Fastlandet end Sejlbaaden mellem Havneby og Ballum. Om Vinteren er den sidstnævnte Forbindelse saa god som den under de givne Forhold kan faas. Mens de sydligere Vesterhavsoer trods deres Dampskibsforbindelser næsten hver Vinter i ugevis er afspærrede fra alt Samkvem med Omverdenen, er dette for Røms Vedkommende kun Tilfældet for faa Dage ad Gangen, selv i meget strenge og vanskelige Vintre. Den stride Strøm i det dybe Vand ved „Havnen“ holder i Almindelighed Farvandet her aabent, indtil man kan gaa eller endog køre over Isen fra Bolilmark.

Siden midt i 1870erne har Øen Telegraafforbindelse. Der er i dette Øjemed gravet et Kabel ned i Havbunden fra Bolilmark til Astrup Strand.

I Halvtredserne og Tredserne af sidste Hundredaar var der stærkt Tale om at anlægge en Havn ved Havneby og om i Forbindelse dermed at bygge en Jernbanedæmning fra Bolilmark til Astrup Strand. En hamborgsk Spekulant købte den Gang en Del Huse og Jorder i Bolilmark og Havneby og en stor Del af en strandet Ladning Bjælker. Da Rømø 1864 sammen med det øvrige Sønderjylland kom under prøjsisk Herredømme, faldt Havneprojektet snart bort. I Esbjerg blev det virkeliggjort, mens de Huse, der med det for Øje var købte paa Rømø, efterhaanden forfaldt og blev nedrevne, og Bjælkene laa og raadnede, indtil de solgtes til Brændsel. Endnu spøger dog Tanken om de store Planer derovre.
